

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Захист особистих немайнових прав юридичних осіб
у судах конституційної юрисдикції

Т. Карнаух

помічник судді Конституційного Суду України

У статті розглядаються питання закріплення прав юридичних осіб у конституціях європейських держав та проблеми захисту окремих особистих немайнових прав юридичних осіб у межах конституційної юрисдикції. Автор розкриває можливості захисту прав юридичних осіб спеціалізованими інститутами конституційного контролю у Грузії, Федеративній Республіці Німеччина та Республіці Польща.

Ключові слова: права юридичних осіб, особисті немайнові права, конституційний суд, конституція.

У конституціях низки держав зафіксовано положення, що права, свободи й обов'язки фізичних осіб поширюються на юридичних осіб тією мірою, якою це узгоджується із загальною метою колективних утворень і сутністю відповідних прав, свобод і обов'язків (частина третя статті 19 Конституції Федеративної Республіки Німеччина, частина друга статті 9 Конституції Естонської Республіки, частина друга статті 16 Конституції Республіки Албанія, стаття 45 Конституції Грузії, стаття 42¹ Конституції Республіки Вірменія).

У багатьох державах у випадку порушення конституційно охоронюваних прав юридичні особи нарівні з фізичними мають право індивідуального доступу до конституційного правосуддя, що передбачає різноманітні механізми звернення до конституційного суду або аналогічного органу з індивідуальною або колективною скаргою¹.

Утім питання захисту прав юридичних осіб шляхом подання конституційної скарги мало вивчені в науці конституційного права. Частково це пояснюється тим, що правове регулювання поняття юридичної особи, як і її особистих немайнових прав, належить до царини приватного права. Проте і в цивілістичній доктрині відсутні комплексні праці, присвячені механізму захисту прав юридичної особи.

Відштовхуючись від наведеного, вважаємо, що інститут особистих немайнових прав юридичної особи становить інтерес не лише для науки цивільного, а й конституційного права.

¹ *Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская Комиссия). Исследование № 538/2009 о прямом доступе к конституционному правосудию : принято на 85 пленарном заседании Венецианской Комиссии (Венеция, 17–18 декабря 2010 г.). — Страсбург, 2011. — С. 10 // [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD%282010%29039rev-rus.pdf>*

Вивченню окремих аспектів захисту прав колективних суб'єктів у площині конституційно-правових положень присвячено праці вчених О. Даркова, А. Кузьміна, В. Кузнецова, Т. Николаєвої, В. Солдатова, В. Шеломенцева, М. Ерніца, Н. Вітслеба, Дж. Малкольма, П. Верхейн, К. Толлефсона та інших. Водночас до особистих немайнових прав юридичної особи крізь призму цивілістики звертали ся вчені-юристи Н. Козлова, Ж. Нор, О. Пешкова, Р. Стефанчук, В. Синенко, С. Сліпченко, В. Толстой, С. Шимон та інші.

На нашу думку, є низка проблем, що потребують наукового дослідження, а саме:

- закріплення в конституціях положень про поширення прав і свобод людини і громадянина на колективних суб'єктів;
- можливість доступу юридичних осіб до конституційного правосуддя за захистом особистих немайнових прав;
- особливості практики конституційного судочинства в частині захисту і тлумачення особистих немайнових прав, що належать юридичним особам публічного та приватного права.

Грузія. Відповідно до статті 45 Конституції Грузії, визначені в цьому акті права і свободи людини, з урахуванням їх змісту, поширюються також і на юридичних осіб¹. Проте до 2002 року в грузинському законодавстві існували проблеми з реалізацією цього права. Зокрема, у пункті першому статті 89 Конституції визначався вичерпний перелік суб'єктів права на конституційний позов, серед яких не було юридичних осіб. З огляду на це, як зауважив голова Конституційного Суду Грузії Дж. Хецуриані, «Суд неодноразово і часто несправедливо відмовляв юридичним особам у прийнятті конституційного позову, з огляду на його неправомочність»².

Законодавчими змінами від 12 лютого 2002 року цю конституційну і законодавчу прогалину було виправлено, і юридичні особи отримали можливість користуватися основними правами та свободами, гарантованими статтею 45 Конституції. Втім юридичні особи як носії основних прав не стали рівноправними з фізичними особами, оскільки пріоритет користування основними правами залишається за індивідом. У статті 45 зазначено, що основні права поширюються «також» на юридичних осіб, і то лише з урахуванням змісту цих основних прав³.

До особистих немайнових прав юридичної особи згідно зі статтею 26 Цивільного Кодексу Грузії належать честь, гідність та ділова репутація, до захисту яких застосовуються положення про аналогічні права фізичних осіб, закріп-

¹ The Constitution of Georgia Adopted on 24.08.1995 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.constcourt.ge/index.php?sec_id=48&lang_id=ENG

² Хецуриани Дж. Некоторые проблемы конституционного правосудия в Грузии / Дж. Хецуриани // Конституционное правосудие на рубеже веков : Материалы международной конференции, посвященной 10-летию Конституционного Суда Российской Федерации (1–2 ноября 2001 г., Москва). — М. : НОРМА, 2002. — С. 211.

³ Хубуа Г., Зирандия Т. Общие принципы и конституционные основы гражданского права. — С. 27 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.cac-civillaw.org/beitraege/allg-prinzip-geo.ru.rtf

лені у статті 18 цього Кодексу¹. Відповідно до частини другої статті 1 Закону Грузії «Про конституційне судочинство»², пункту «а» частини першої статті 39 Органічного Закону Грузії «Про Конституційний Суд Грузії»³ юридичні особи мають право подавати конституційний позов про конституційність нормативних актів або їх окремих положень, якщо вони вважають, що їхні права і свободи, визначені главою 2 Конституції Грузії, вже порушено або може бути порушено. Як свідчить статистика⁴, кількість конституційних позовів, розглянутих Конституційним Судом Грузії, постійно збільшується: якщо в 2001 році їх було 20, то в 2002 році — 34, а в 2003 році — 45.

У Конституції Грузії відсутня диференціація юридичних осіб приватного і публічного права, а в статті 45 йдеться про юридичних осіб взагалі. Проте у статті 1509 Цивільного кодексу Грузії здійснено поділ на юридичних осіб публічного і приватного права. У зв'язку з наведеним у грузинській правовій доктрині постає питання, чи всі юридичні особи рівною мірою можуть користуватися основними правами, зокрема щодо звернення до Конституційного Суду. Є думка, що юридичні особи публічного права не можуть бути носіями основних прав та користуватися правом звернення до Конституційного Суду Грузії, оскільки вони здійснюють публічні функції. Це обумовлене тим, що історично основні права виникли для захисту індивіда від держави, а не для забезпечення діяльності державних органів⁵. Звідси випливає, що в разі звернення до Конституційного Суду Грузії за захистом порушених прав держава чи створені нею для виконання різноманітних державних функцій і задач юридичні особи публічного права застосують проти самих себе захист, передбачений для відстоювання відповідних основних прав.

Федеративна Республіка Німеччина. У частині третій статті 19 Конституції Федеративної Республіки Німеччина (далі — ФРН) юридичні особи, зареєстровані на її території, наділені основними правами тією мірою, якою ці права за своєю суттю можуть бути до них застосовані. Відповідно до пункту 4 «а» частини першої статті 93 Конституції ФРН Федеральний Конституційний Суд Німеччини виносить рішення за конституційними скаргами, які можуть бути подані будь-якою особою, котра стверджує, що державна влада порушила одне з її

¹ *Гражданский кодекс Грузии от 26.06.1997 г. // Личные неимущественные права : проблемы теории и практики применения : Сб. статей и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. — К. : Юринком Интер, 2010. — С. 650–651.*

² *Law of Georgia on the Constitutional Legal Proceedings Adopted on 21.03.1996 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.constcourt.ge/index.php?sec_id=98&lang_id=ENG*

³ *Organic Law of Georgia on the Constitutional Court of Georgia Adopted on 31.01.1996 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.constcourt.ge/index.php?sec_id=97&lang_id=ENG*

⁴ *Statistical data on the submitted applications and considered cases of the Constitutional Court of Georgia (1996–2003) // Международный альманах. Конституционное правосудие в новом тысячелетии. — Ереван, 2004. — С. 240 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн. : <http://www.concourt.am/armenian/almanakh/almanac2004/almanac2004.pdf>*

⁵ *Хецуриани Дж. Субъекты обращения и порядок обращения в Конституционный Суд Грузии / Дж. Хецуриани // Конституционное правосудие. Вестник конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии. — 2005. — Вып. 2 (28). — С. 154–155.*

основних прав, визначених іншими статтями Конституції¹. Суддя Р. Меллінгхофф зазначає, що конституційну скаргу називають «королівським шляхом» до Федерального Конституційного Суду, тобто стратегією, що забезпечує швидке та просте досягнення успіху і не вимагає дотримання надмірних формальностей².

Як вбачається зі статті 19 Конституції лише на юридичних осіб, зареєстрованих на території ФРН, може поширюватися захист названої статті. Тобто, скажімо, всередині країни товариство або акціонерна корпорація можуть подавати конституційні скарги. Зазначене стосується випадків, коли утворення і діяльність юридичної особи — це вираження вільного розвитку характерних особливостей особистостей, які є, наприклад, акціонерами акціонерного товариства³.

Громади або їх асоціації у ФРН також мають право оскаржувати неконституційність законодавчих актів. Наприклад, у зв'язку з відділенням церкви від держави і автономної сфери конфесійних спільнот можливе надання громадам права звернення до Федерального Конституційного Суду Німеччини на підставі того, що їхня конституційно визнана сфера автономії самоуправління була порушена органами державної влади. Релігійні громади можуть звертатися до Федерального Конституційного Суду Німеччини з конституційними скаргами, якщо їхнє фундаментальне право на свободу віросповідання було порушено вторгненням у сферу їх автономії⁴.

Федеральний Конституційний Суд Німеччини поки ще не вирішив питання про те, чи мають корпорації конституційне загальне право особи. Проте у своїх рішеннях він зазначив про конституційний захист права корпорацій на недоторканність нерухомості (частина перша статті 13 Конституції), права на таємницю листування, поштових, телеграфних і телефонних повідомлень (частина перша статті 10 Конституції), а також права на свободу слова (частина перша статті 2, частина перша статті 1 Конституції)⁵.

Офіційна статистика, представлена на електронному сайті Федерального Конституційного Суду Німеччини, свідчить, що загальна кількість конституційних скарг, які надходять від фізичних та юридичних осіб, з кожним роком невпинно збільшується. Починаючи з 2004 року їх було близько 5–6 тисяч на рік. Разом з

¹ *Основной Закон Федеративной Республики Германия* от 23.05.1949 г. // Конституции государств Европы : В 3 т. — Т. 1 / под общ. ред. Л. А. Окунькова. — М. : НОРМА, 2001. — С. 587, 613.

² *Меллингхофф Р.* Задачи и статус Федерального конституционного суда Германии и его отношения с другими европейскими судами / Р. Меллингхофф // Сравнительное конституционное обозрение. — 2007. — № 4 (61). — С. 127.

³ *Штефан Л.* Защита основных прав граждан в Германии посредством конституционной жалобы / Л. Штефан // Вестник Конституционного Суда Республики Беларусь. — 2003. — № 3. — С. 59.

⁴ *Витрук Н. В.* Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс : учеб. пособ. / Н. В. Витрук. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма : ИНФРА-М, 2010. — С. 287.

⁵ *Normann Witzleb.* The Protection of Corporations from Intrusive Media: A German Perspective / Normann Witzleb // Murdoch University Electronic Journal of Law. — Volume 13. — № 1. — March 2006. — p. 86 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн. : https://elaw.murdoch.edu.au/archives/issues/2006/1/eLaw_Witzleb_13_2006_06.pdf

тим відсоток прийнятих до розгляду скарг не є високим: з 2007 року по 2011 рік він коливався в межах 1,62–1,90¹.

Республіка Польща. У Цивільному кодексі Польщі існує поняття «особисті блага» (*dobra osobiste*), перелік яких не є вичерпним. До особистих благ належать: здоров'я, свобода, честь, свобода совісті, ім'я або псевдонім, образ, таємниця кореспонденції, недоторканність житла, а також наукова, художня, винахідницька й раціоналізаторська творчість. Захист цих благ покладається на цивільне і конституційне право². Зокрема, кожен, чиї конституційні свободи або права були порушені, має право на визначених законом засадах звернутися зі скаргою до Конституційного Трибуналу з питанням про відповідність Конституції закону або іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації ухвалив остаточне рішення про його свободи і права чи обов'язки, визначені Конституцією (частина перша статті 79 Конституції Польщі)³. Незважаючи на те, що правами і свободами можуть володіти як фізичні, так і юридичні особи, останні можуть скористатися правом на конституційну скаргу.

У справі *SK 12/98* орган конституційної юрисдикції Польщі постановив, що оскільки Конституція Польщі закріплює деякі права і свободи, що належать колективним суб'єктам (політична партія, релігійне об'єднання), то потрібно визнати право цих юридичних осіб звертатися з клопотанням до Конституційного Трибуналу. Такий підхід продиктований не стільки прагненням посилити захист юридичних осіб, скільки бажанням інтенсифікувати охорону прав осіб, які або самі створюють таку юридичну особу, або користуються результатами діяльності останньої⁴.

Переважно до Конституційного Трибуналу Польщі звертаються господарські товариства, кооперативи і профспілки. За статистичними даними в 1998 році зі 168 конституційних скарг від фізичних осіб надійшло 150, а від інших суб'єктів звернення — 18, у 1999 році зі 185 скарг відповідно 172 і 13, у 2000 році з 200 скарг 11 належали юридичним особам, у 2001 році з 1981 скарг — 26, у 2002 році зі 195 скарг — 33. Таким чином, при досить стабільній загальній кількості конституційних скарг спостерігалася тенденція до збільшення скарг від юридичних осіб⁵. За перше десятиліття нової Конституції (1998–2007 роки) з

¹ Share of the constitutional complaints granted of the constitutional complaint proceedings decided per year since 1987 Perspective // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/organization/gb2011/A-IV-2.html>

² Мережко О. Проблематика особистих немайнових прав з погляду міжнародного приватного права (на прикладі України та Польщі) / О. Мережко // Юридичний журнал. — 2008. — № 11 (77). — С. 57.

³ Конституция Республики Польша от 02.04.1997 г. // Конституции государств Европы : В 3 т. — Т. 2 / под общ. ред. Л. А. Окунькова. — М. : НОРМА, 2001. — С. 699.

⁴ Вашкевич А. Е. Институт конституционной жалобы в республике Польша : Организационно-правовые проблемы рассмотрения / А. Е. Вашкевич // Дайджест официальных материалов и публикаций периодической печати «Конституционное правосудие в Странах СНГ и Балтии». — 2011. — № 1. — С. 92.

⁵ Кузнецов О. Б. Институт конституционной жалобы в Польше / А. Е. Вашкевич // Вестник Конституционного Суда Республики Беларусь. — 2003. — № 3. — С. 48.

265 висновків, прийнятих на підставі конституційних скарг, 44 були ініційовані юридичними особами¹. Загалом у 1998–2011 роках Конституційний Трибунал ухвалив 533 висновки на підставі розгляду конституційних скарг, поданих фізичними та юридичними особами².

У практиці конституційного судочинства Польщі право звернення юридичних осіб приватного права за захистом прав і свобод не викликає жодних запитань. Проте вже не перший рік не припиняється дискусія стосовно включення до кола суб'єктів подання конституційної скарги юридичних осіб публічного права (університети, громадське телебачення тощо). Теоретики права вважають, що зазначені особи можуть бути суб'єктами, що порушують конституційні права індивіда, але не суб'єктами, наділеними можливістю застосовувати такий вид охорони прав, оскільки доктринально конституційна скарга виконує функцію захисту особи від порушення її основних свобод з боку публічної влади. З цього приводу Конституційний Трибунал у 2004 році висловився проти наділення згаданої групи юридичних осіб правом направлення конституційної скарги, але, на думку дослідників, його позиція не може бути охарактеризована як однозначна і стала³.

Здійснюючи аналіз практики Конституційного Трибуналу в частині захисту особистих немайнових прав, слід звернути увагу на рішення у справі К 21/05 від 18 січня 2006 року щодо свободи зібрань. Конституційний Трибунал зазначив, що свобода зібрань не може бути обмежена через відсутність симетрії між метою свободи зібрань (або потенційним результатом), з однієї сторони, і тими функціями, цілями або очікуваннями організаторів або учасників певного зібрання, які їм приписують засоби масової інформації, коментатори чи інші посадові особи, з іншої сторони⁴.

З огляду на викладене можна дійти таких висновків. Досвід зарубіжних держав свідчить, що особисті немайнові права юридичних осіб утверджуються за ними шляхом закріплення відповідної норми в конституціях, а також завдяки кваліфікованій правозастосовній діяльності національних конституційних судів.

У законодавстві зарубіжних держав спостерігається неоднорідність у правовому врегулюванні можливості користування основними правами та конституційним захистом юридичних осіб, зареєстрованих як всередині країни, так і за її межами. Так само гостро дискусійним залишається питання наділення юридичних осіб публічного права конституційними правами на рівні з юридичними

¹ Кузнецов О. Б. Институт конституционной жалобы в Республике Польша : Некоторые вопросы теории и практики / О. Б. Кузнецов // Дайджест официальных материалов и публикаций периодической печати «Конституционное правосудие в Странах СНГ и Балтии». — 2011. — № 1. — С. 95.

² *Constitutional Tribunal decisions in years 1986–2011* // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.trybunal.gov.pl/eng/statistics/statistics_file.pdf

³ Гжибовский М. Право на обращение в Конституционный Трибунал согласно польскому законодательству / М. Гжибовский // Конституционное правосудие. Вестник конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии. — 2005. — Вып. 2 (28). — С. 139.

⁴ Боднар А. Формирование свободы собраний : контрпродуктивный эффект польского пути к нелиберальной демократии / А. Боднар // Сравнительное конституционное обозрение. — 2007. — № 4 (61). — С. 96.

особами приватного права, а також можливість їх захисту в разі порушення. Захист особистих немайнових прав юридичних осіб є одним із предметів розгляду конституційними судами названих держав так само, як і аналогічних прав фізичних осіб.

В Україні юридичні особи публічного та приватного права можуть захистити свої права в порядку конституційного судочинства. З метою реалізації чи захисту належних їм прав юридичні особи можуть звертатися до Конституційного Суду України щодо необхідності офіційного тлумачення Конституції та законів України. Проте за Рішенням Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 правові норми розділу II Основного Закону не поширюються на юридичних осіб, що свідчить, на наш погляд, про певне обмеження захисту прав колективних суб'єктів.

Вважаємо, що забезпечити належний захист прав юридичних осіб Конституційним Судом України можна шляхом запровадження до чинного законодавства інституту конституційної скарги. Серед суб'єктів, наділених правом звернення до органу конституційної юрисдикції зі скаргою, повинні бути і фізичні, і юридичні особи, які після вичерпання всіх національних засобів правового захисту матимуть право звернутися до Конституційного Суду України щодо конституційності законів України, інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим у випадках, коли застосування цих актів призвело до порушення закріплених у Конституції України прав і свобод суб'єктів конституційної скарги¹.

Крім того, на нашу думку, права юридичних осіб в Україні потребують утвердження на конституційному рівні шляхом або закріплення в Основному Законі положення про поширення прав, свобод і обов'язків фізичних осіб на юридичних осіб тією мірою, якою це узгоджується із загальною метою колективних утворень і сутністю відповідних прав, свобод і обов'язків, або закріплення в окремих правових нормах переліку основних прав, що можуть належати юридичним особам.

Питання захисту особистих немайнових прав юридичних осіб Конституційним Судом України та судами конституційної юрисдикції інших європейських держав потребують подальших наукових розробок.

Карнаух Т. П. Защита личных неимущественных прав юридических лиц в судах конституционной юрисдикции. В статье рассматриваются вопросы закрепления прав юридических лиц в конституциях европейских государств и проблемы защиты некоторых личных неимущественных прав юридических лиц в пределах конституционной юрисдикции. Автор раскрывает возможности защиты прав юридических лиц специализированными институтами конституционного контроля в Грузии, Федеративной Республике Германия и Республике Польша.

Ключевые слова: права юридических лиц, личные неимущественные права, конституционный суд, конституция.

¹ Гультай М. Функциональные особенности института конституционной жалобы и элементы правового механизма его внедрения в Украине / М. Гультай // Конституционное правосудие. Вестник конференции органов конституционного контроля стран новой демократии. — Вып. 4 (54). — Ереван : Центр конституционного права Республики Армения, 2011. — С. 77.

Karnaugh T. The Protection of Personal Non-Property Rights of Legal Entities in Courts of Constitutional Jurisdiction. *The article considers the issue of stipulation of rights of legal entities in the constitutions of European states and problems of protection of specific personal non-property rights of legal entities in terms of constitutional jurisdiction. The author examines the possibilities of protection of rights of legal entities by the specialised institutions of the constitutional review in Georgia, the Federal Republic of Germany and the Republic of Poland.*

Key words: *rights of legal entities, personal non-property rights, constitutional court, constitution.*